

ENRIC GUITER

Sobre el nom de Besalú

Les idees admeses generalment sobre l'origen del nom de *Besalú* poden resumir-se amb l'explicació etimològica que dona el *Diccionari Català-Valencià-Balear* d'Alcover i Moll: «del cèltic *Bisuldunum*, nom de lloc que existia també a França (cfr. les poblacions anomenades *Bezaudun* en els departaments dels Alps Maritimes i de la Drôme) Holder Altcelt. Spr. I, 429.»

No es pot discutir que, al llarg de l'alta Edat Mitjana, encontrem, atestada regularment, una forma *Bisulduno* o els seus derivats. I, no obstant això, hem de confessar que no estem convençuts, per més d'un motiu, de l'origen gàllic de *Besalú*.

Una primera dificultat la veiem en l'extensió del domini dels Gals. Allà on van establir-se, els Gals marcaren la fonètica amb palatalitzacions, la més vistent de les quals és segurament el pas de la *u* a la *ü*: aquesta innovació ve a expirar sobre els primers turons pirinencs.

Un altre caràcter seu era la formació de topònims en *-acu*. Com ja hem tingut ocasions d'ensenyar-ho clarament (cf. *Onomàstica del Pirineu Mediterrani* in *Miscellanea Barcinonensia*, 1969, XXI, mapa de la p. 90), aquells topònims, molt densos sobre el territori de la Gàl·lia, escassegen tan aviat com passem el límit de la *u* i de la *ü*. I, com ho va suposar Pau Aebischer, l'aparició tardana dels pocs topònims en *-acu* de la zona catalana, fa pensar que foren introduïts només a l'Edat Mitjana des del Migjorn francès.

El venerable Balari Jovany, en el seu estudi sobre els orígens històrics de Catalunya (p. 42) manifesta el mateix dubte: «En la Marca de España se encuentran nombres locales con terminación también galo-romana en *acus*, *iacus*, bien que pocos en número, lo cual parece ser indicio de que, a juzgar desde este punto de vista, hubo de ser muy escasa la influencia céltica en esta región.»

En la miscel·lània lingüística (1966) oferta a Pierre Gardette, Antoni Badia Margarit va provar d'establir (p. 51) que el nom de poble de *Lledó*, no gaire lluny de Besalú, era un hereu del cèltic *Lugdunum*, com el de la gran ciutat rodanenca. S'ha de reconèixer que els resultats de la part final *-dunum*, que es vol celtisme indiscutible, s'assembla molt poc en *Besalú* i en *Lledó*.

No es pot prescindir de la hipòtesi que el *Bisuldunu* medieval hagi estat una refecció culta d'un escriba carolingi; fets anàlegs s'entremen prou sovint.

Només dues coses semblen resultar segures: 1) *Besalú* és una formació preromànica, inexplicable pel llatí; i 2) no coneixem cap atestació del nom de *Besalú* anterior al segle IX, cap medalla, moneda o inscripció, on surti en èpoques més llunyanes.

Notem, però, que *Besalú* se situa en una àrea geogràfica on no s'entremen formacions cèltiques: Elna, Olot, Empúries, Ullastret, Manlleu, Vic, Sorba, etcètera, han proporcionat només texts epigràfics ibèrics (cf. Jürgen Untermann. *Areas e movimientos lingüísticos na Hispânia pré-romana*, 1962).

* * *

¿Quin és el material toponímic que trobem a l'alta Edat Mitjana, en relació amb *Besalú*? Les nostres fonts seran *Catalunya Carolíngia* de Ramon d'Abadal, *El Archivo Condal de Barcelona en los siglos IX-X*, de Frederic Udina, i *Documents pour l'histoire du Roussillon*, de Bernat Alart.

Al segle IX no llegim el de la ciutat, sinó un adjectiu derivat: del 817 al 899, set vegades *Bisuldunense*, a les quals s'ha d'afegir un *Visuldunense* del 871, un *Bisullunense* de 866, i tres *Bisildunense* dels 844 i 878.

Al segle X segueixen set altres *Bisuldunense* del 904 al 982, amb dos *Bisullunense* dels 968 i 979, i una possible cacografia *Bisulnence* del 983. Pel 925 es presenten dues formes amb una *e* inicial: *Besuldunense* i *Besullonense*; i pel 922, un *Bisildunense*. L'any 955 encontrem per primera vegada el mateix nom de la ciutat *Bisulduno*, i altra vegada l'any 979.

Al segle XI encara apareix un *Bisullunense* (1036); però el nom de la ciutat es fa més freqüent, *Bisulduno* pels 1017, 1055 i 1074 (la referència de Balari Jovany al 1006, pot correspondre a la del 1017); *Bisildun* pel 1055, i, una mica més tarde, *Biselduno* pel 1135.

El *Diccionari Català-Valencià-Balear* ens dóna sense precisió de dates: «Var. form. ant. *Bisultó*, *Besuldú*, *Besuldó*, *Besulló*.»

La final *-ense* de l'adjectiu *bisuldunense* i les seves variants ens demostra, si en poguéssim dubtar, que es tracta d'una reconstitució culta, i no d'una paraula del vocabulari contemporani; a l'època de les primeres mencions, ja feia sis o set segles que el grup interior *-ns-* s'havia reduït a *-s-*, que es sonoritzaria una mica més tarde: per exemple, *sponsa* havia donat *esposa*.

Aquell manteniment abusiu de *-ns-* ens fa concebre sospites legítimes sobre l'autenticitat del grup *-ld-*. El grup *-ld-* és acceptat bé per la llengua catalana, i els mots que el posseïen a l'Edat Mitjana l'han guardat sense dificultat fins a la nostra època: *calda* (de *calida*), *caldera* (de *calidaria*), *falda* (de germ. *faldo*), *balder* (d'àrab *bàtil*), *soldada* (de *solidata*), etc. Ben al contrari, males sillabacions romàniques es van resoldre fent aparèixer nous grups *-ld-* com *moldre* (de *molere*), *caldre* (de *calere*) (sense parlar del castellà *píldora* i *rebelde*, de *pillula* i *rebelles*!).

Sense sortir de la toponími,a el poble cerdà de *Càldegues* té la seva atestació més antiga (839) també sota la forma *Kaldegas*; trobem grafies intermediàries *Callegas* o *Calligues*; possiblement amb preocupacions d'etimologia popular, però els dos termes extrems apareixen idèntics.

No oblidem la prudència manifestada per Julio Caro Baroja (*Miscel·lània Griera*, I, p. 118): «Resulta complicado el estudio de nombres como los de *Borja* (antigua *Bursao*), *Gelsa* (*Celsa*) y otros que surgen ya en las monedas ibéricas con una forma que no es ni la actual ni la latina, pero que recuerda a ambas, aunque presenta ciertas dificultades de tipo fonético si se pretende explicar la que ha dado. Así, por ejemplo, si la *Il(d)irda* de las monedas y la *Ilerda* romana pueden dar la *Lérida* castellana o la *Lleida* catalana normalmente, de la *Bolsca* ibérica (?) a la *Oscá* latina o a la *Huesca* actual hay unos misteriosos saltos.»

Però aquí el cas no és el mateix: no posseïm atestacions ibèriques o romanes del nom de Besalú; les formes més velles només són de l'Edat Mitjana, i no es justifiquen «salts misteriosos».

Aquella muntanya d'atestacions de grup *-ld-* (amb alguns *-ll-* des del segle IX) no és el problema únic. També tenim formes amb segona síl·laba *-sil-* (i més tarde *-sel-*) en lloc de *-sul-*; i aquestes formes relativament escasses, són les que més convenen per a explicar el *-sal-* actual, amb una confusió de grafia de la vocal neutra.

En fi, la *u* final ens estranyarà. En hereus de topònims preromànics, la presència d'una *u* sempre suposa l'acció d'una *yod*. Però una *yod* hauria palatalitzat la *n* final romànica, que llavors no hauria caigut. Encontrem algunes atestacions amb *o* final, i l'èxit de la *u* sembla degut a influències cultes.

La primera síl·laba és la sola que no posi problemes de fonètica: una *e* romànica sempre correspon a una *i* preromànica.

Després d'aquestes observacions prèvies, provem ara d'interpretar el nom de la ciutat.

* * *

En primer lloc, busquem explicacions que justifiquin el grup *-ld-* medieval.

1) *Bisuldun* podria representar el basc *bi-zubi-dun* «que té dos ponts», nom que convé perfectament a la situació de Besalú. El *-dun* final és la forma verbal de tercera persona *du*, seguida de la marca de relatiu *-n*, el mateix que trobem en *euskaldun* «que posseeix la llengua basca». Possiblement afectat d'una *-u* temàtica romànica i d'un accent tònic *, *bizub(i)dúnu* ha conegut per la seva *-b-* una semivocalització en *bizuwdún*, la mateixa que la *b* de *debitu* donant *deute*. Una falsa regressió per hipercorrecció pot fer passar la *w* implosiva a *l*. *Bizuwdún* es canvia llavors en *Bisuldún*. El trajecte fonètic *Bizub(i)dún* - *Bizuwdun* - *Bisuldún* és el mateix que els de *gàb(a)ta* - *gawta* - *galta*, o *malhàb(i)ta* - *malawta* - *malalta*, o *cúb(i)tu* - *cowde* - *colze*,

etcètera. Notem que la grafia basca *z* no representa una sonora, sinó una sorda dorso-alveolar; el català contesta amb la seva única sibilant sorda, *s* apico-alveolar, a totes les sibilants dels manlleus (cf. cast. *mozo* / cat. *mosso*).

2) *Bisaldun* també podria representar *bi-zald(i)-une* «clot dels dos cavalls». Aquest nom no té relació particular amb la topografia. Però hem de recordar el paper important del cavall en el simbolisme (o potser totemisme?) dels nostres avantpassats (cf. Jürgen Untermann, *Zur Gruppierung der Hispanischen «Reitermünzen» mit Legenden in Iberischer Schrift*, 1964): el cavall apareix sobre les monedes o medalles d'Empúries, de Vic, de Lleida, etcètera; i veiem dos cavalls a Tarragona i a Tarazona; el cavall dóna el seu nom antic, *Saldube*, a Saragossa... Però a Besalú, que se sàpiga, no s'ha descobert cap relíquia, ni amb dos cavalls, ni amb un.

3) Podríem pensar a formacions similars tenint com a primera síl·laba, no *bi* «dos», sinó *(i)baï* «riu». Figura en *Baigorri* «riu vermell» al País Basc, o en *Begur* sota la forma catalana (cf. Guiter, *Essais d'etymologie toponymique dans la région pyrénéo-méditerranéenne*, Actes del VIII Congrès Internacional d'Onomàstica, p. 213). *Bai-zubi-dun* significaria «que té el pont del riu»; i *bai-zaldi-une*, «clot del cavall del riu».

4) El terme central podria ser *zal* «pastura» o *zilo/zulo* «barranc», amb totes les formacions possibles: *bi-zal-dun* «que té dues pastures», *bi-zil(o)-dun* o *bi-zul(o)-dun* «que té dos barrancs», *bai-zal-dun* «que té la pastura del riu», *bai-zil(o)-dun* o *bai-zul(o)-dun* «que té el barranc del riu».

* * *

D'altra part, podem buscar explicacions que ens condueixin a la *l* senzilla del nom modern de *Besalú*.

5) Els termes del quart grup, *zal* i *zilo/zulo*, associats amb *une*, ens donarien: *bi-zal-une* «clot de les dues pastures», *bi-zil(o)-une* o *bi-zul(o)-une* «clot dels dos barrancs», *bai-zal-une* «clot de la pastura del riu», *bai-zil(o)-une* o *bai-zul(o)-une* «clot del barranc del riu».

6) Podríem pensar en fi a una formació amb l'adjectiu *zaloï* o *zalui* «impetuós»: *bai-zaloï* «riu impetuós» o *bi-zaloï* «dos impetuosos», referint-se al confluent de *Besalú*.

* * *

Hem donat moltes possibilitats d'explicació del nom de *Besalú*, i segurament se'n podrien trobar altres més.

Però el nombre de les explicacions manifesta justament la incertitud que va pesant sobre cadascuna d'elles.

Per a aixecar els dubtes, una sola cosa resultaria determinant: el descobriment d'atestacions més antigues. Aquí el lingüista només pot fer una cosa: esperar, esperar que l'arqueòleg li proporcioni els documents sense els quals no té el dret de concloure definitivament.